

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Türkofon Mübadillerin Türkçe Sözlü Ninni ve Tekerleme Örnekleri

Mehmet SÖYLEMEZ*

Özet

1923 yılının 30 Ocak günü imzalanan bir sözleşme ile Türkiye ve Yunanistan'da yaşayan sayıları bir buçuk milyondan fazla insanın hayatları hiçbir tercih hakları olmadan değişmiştir. Adına Türk tarafında mübadele denilen bu sözleşme karşılıklı insan takasına dayanıyordu. Mübadele, başladığı günden itibaren adına daha sonra 'mübadil' adı verilecek olan insanların hayatlarında etkileri günümüze kadar ulaşan sorunlara yol açmıştır. Bilmedikleri yerler ve tanımadıkları insanlarla bir hayat yaşamak zorunda bırakılan mübadillerin yaşadıkları sorunların başında kültürel uyum gelmiştir. Özellikle Yunanistan tarafında Yunanca bilmeden giden Anadolu Rumlarının bu uyumu yıllar almıştır. Gittikçe zayıflayan bir şekilde de olsa Türkçe konuşmaya devam eden Rum mübadiller atalarının Anadolu'dan getirdikleri bazı kültürel unsurları hala yaşamaktadırlar. Zengin bir Türkçe sözlü geleneği taşıyan bu insanlar günümüzde de şarkı ve türküler söylemeye devam etmektedirler. Alan çalışmalarında bu bellek

* Gaziantep Üniversitesi, TMDK, Türk Müziği Bölümü, THM ASD, öğretim üyesi, msoylemez@gantep.edu.tr

üzerine araştırmalar yapılırken özellikle çocukluk dönemi hatıralarının ve bu döneme ait sözlü geleneğin oldukça silikleştiği tespit edilmiştir. Yunanistan’da yapılan alan araştırmalarında, çocukluk dönemine ait bu belleğin tespitine çalışılmıştır. Alan araştırması ve arşiv taramalarına bağlı olarak yapılan bu çalışma da çocukluk dönemine ait ninni, oyun, oyuncak ve tekerlemeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Nüfus Değişimi, Anadolu Rumları, Ninni, Tekerleme

Turkish Lullaby and Nursery Rhymes Sample of Turcophone Greeks in Turkish-Greek Population Exchange

Abstract

On 30 January 1923 the signing of an agreement with Turkey and the number of more than half a million people living in Greece, has changed these people without being asked. This contract, called “mubadele” on the Turkish side, was based on mutual human exchange. Since the day it started, the population exchange has led to problems whose effects on the lives of people, who will later be called “mubadil”, have survived to the present day. Cultural harmony is one of the main problems faced by the refugees who are forced to live a life with unknown places and people they do not know. Especially on the Greek side, this adaptation of the Anatolian Greeks, who could not speak Greek, took years. The descendants of Turkish-speaking Greek refugees still preserve some Turkish oral traditions. Greek immigrants still live some of the cultural elements that their ancestors brought from Anatolia. These people, who have a rich Turkish oral tradition, continue to sing songs and folk songs today. While doing research on Turkish memory in this study, it was determined that especially childhood memories and oral tradition belonging to this period were forgotten over time. In the field studies conducted in Greece, this memory has been tried to be determined. Based on field research and archive scanning, this study attempted to identify childhood lullabies, games, toys and nursery rhymes.

Keywords: Mubadele, Population Exchange, Anatolian Greeks, Lullaby, Nursery Rhymes

Giriş

Lozan Antlaşmasından önce “1923 yılının 30 Ocak günü”, Türk ve Yunan devletleri arasında imzalanan bir sözleşme ile sayıları bir buçuk milyona yakın insanın hayatı çok hızlı bir değişime uğramıştır. “Bu sözleşme İstanbul dışındaki Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks Türk uyrukları ile Batı Trakya dışındaki Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923’ten başlayarak, zorunlu mübadelesini (değiş tokuş) içeriyordu” (Arı, 2000, s. 1) Türk ve Yunan devletleri arasındaki karşılıklı insan takasına Türkiye tarafından ‘mübadele’ denilirken, Yunan tarafında ‘ανταλλαγή’ (antallagı) denilmiştir. Bu zorunlu göçü yaşayan insanlara da “mübadil” denmiştir. (Yılmaz, 2017, s. 15) Din temelli yapılan bu nüfus değişimi, arkasında uzun yılları ve farklı kuşakları etkileyen bir süreç de başlatmıştır. Özellikle Yunanca bilmeden, Türkçe konuşarak Yunanistan’a yerleşen Rumlar, zaman içerisinde mübadiller arasında farklılaşmış kendini hem devlete hem de yerli komşularına en zor ifade edebilen topluluk olmuştur. Mübadele her şeyden önce bir göç hali olduğu, için bu bağlamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Göç, müzik ve müziğe bağlı bütün unsurları etkileyen en önemli unsurlardan birisi olmuştur. İnsanlar yeni yerleştikleri veya yerleştirildikleri yerlerde kendi kimliklerini ifade etme noktasında anavatanından getirdikleri kültürlerini yaşamışlar ve sonraki nesillere aktarmak için uğraşmışlardır. Genel olarak göç etmiş veya ettirilmiş toplumların yerleşim süreçlerinin hemen akabinde, anavatanından getirdikleri türkü, ninni veya şarkıların yanına, göç sebebi olan durumları ya da bu süreci anlatan türküleri bir şekilde repertuarlarında var ettikleri görülmüştür. Daha önemli bir süreç ise bu müzik belleğinin sonraki nesillere aktarılması olmuştur. Türkiye’den Yunanistan’a nüfus değişimi yolu ile gitmiş olan Rumlar, hem aidiyetlerini hem de kültürlerini yeni vatanlarında doğan kuşaklara öğretmişlerdir. Bu öğretim veya aktarım, Türkofon Rumlarda * sadece Türkçe sözlü olurken diğer Anadolu Rumlarında yerel Rumca sözlü türküleri de kapsayacak şekilde olmuştur. Aktarılan bu bellek, yeni vatanda belli köy veya yerleşim yerlerinde yaşama ve anavatanından getirilen gelenekler zaman içerisinde bir Anadolu diasporasının Yunanistan’da oluşmasına yol açmıştır. William Safran mübadele edilmiş Türkleri ve Yunanlıları “diasporize” edilmiş olarak tanımlamıştır. (Safran, 2015, s. 99) Diasporize edilmiş olan Rumlar kendi aralarında da farklı sınıflara ayrılmış ve hiçbir Yunan lehçesini konuşamayanlar mübadelenin sınıktısını en çok yaşayan topluluk olmuştur. Bu durum ister istemez kültürel bir uyum için değişimi zorunlu kılmıştır. Yunanistan’a mübadele ile gitmiş

* Türkçe konuşarak Yunanistan’a göç etmiş mübadillerin yanında Yunanca konuşarak Türkiye’ye gelmiş olan mübadillerde mevcuttur. Türkiye’de yaşayan ve Yunanca konuşan mübadillerin kültürleri üzerine Aycan Yılmaz tarafından hazırlanmış olan “Mübadillerin Kültürel Mirası” adlı kitap da Yunanca sözlü bellek kaydedilmiştir.

olan Anadolu Rumları, karşı karşıya kaldıkları hızlı değişimden korunmak için çoğu kere Anadolu'daki tarihlerine sığınmış olsalar da (Kapadokyalıların ya da Pontusluların yeni yerleştikleri yerlere geldikleri yerlerin isimlerini vermesi veya kurulan kiliselere geldikleri yerlerdeki kiliselerin isimlerinin verilmesi gibi) kendilerini ifade etmek için Anadolu'da ki kültürlerinden de referanslar almışlardır. Yanlarında getirdikleri dil, görenek ve adetler aslında Anadolu diasporasının kültürel çerçevesini belirlemiştir. Bu kimlikten uzaklaştırılmak istenilen Anadolu Rumları hızlı bir yerleşim ve eğitime tabi tutulmuştur. Çünkü mübadillerin durumu Iain Chambers'in dediği gibi "tek yönlü bir yolculuktur ve geri dönecek bir yuva olmadığından" (Chambers, 2014, s. 17) hızlı bir şekilde yeni vatanlarına adapte olmaları devletler tarafından önemsenmiş ve buna yönelik uygulamalar yapılmıştır. Yunan devleti tarafından idame ettirilen bu süreç çeşitli siyasi ve politik olaylar (İtalyan işgali, Nazi İşgali, askeri darbeler, siyasi karmaşalar vb.) sonucunda sekteye uğrasa da günümüze kadar gelmiştir. Yer yer ötekileştirilmeye maruz kalan mübadiller bu ötekileştirmelerin ve kendi kimlik çerçeveleri dâhilin de yeni kimliklerini yani "Mikrasiatis" (Μικρασιάτης) "Küçük Asyalılar" denilen grubu Yunanistan'da oluşturmuşlardır. Kendi alt gruplarını da oluşturmuş olan bu diasporanın genel özellikleri aslında Clifford'un diaspora tanımına uymaktadır. Clifford diasporanın özelliklerini şu şekilde sıralamıştır "bir yayılma tarihi, anavatan efsaneleri/ anılar, ev sahibi (kötü ev sahibi) ülkede ötekileştirme, nihai dönüşe özlem, anavatanın süren desteği ve önemli ölçüde bu ilişkiyle tanımlanmış kolektif kimlik" (Clifford, 2015, s. 10) bu tanımlamaya büyük ölçüde uyan "mikrasiatis" kimliğine sadece anavatanın süren desteği kısmı çok uymuyor gibi görünse de kitle iletişim cihazları (öncelikle plak, pikap daha sonrasında radyo, tv, kaset vb.) ve diğer mübadillerle olan ilişkiler bu eksikliği bir nebze doldurmuş ve adı geçen kimliğin oluşumunda etkenholmuştur.

Bu diasporada adı geçen Türkofon Rumlar, mübadeleyi farklı gruplarda ve farklı etkilerle yaşamışlardır. Bir kadın, erkek veya çocuğun mübadeleyi ve onun zorluklarını yaşama şekli alan çalışmalarında tespit edildiği üzere çok farklı olmuştur. Yeni kültür ve eski kültür arasındaki farklar yüzünden en çok sorun yaşayan topluluk belki de çocuklar olmuştur. Çok küçük yaşlarda gelmiş olan veya Yunanistan'da doğmuş olan birinci kuşak mübadil çocukları okullardaki resmi eğitimle öğrenilen kültüre karşın evlerinde çok farklı bir kültürle büyümüşlerdir. Aslında çocukların iki kültür arasında kalmış olan bu durumlarını Chiang'ın tabiri ile "sarkaç" olarak tanımlamak çok yanlış olmayacaktır. Chiang "kültürler arasında devamlı olarak sarkaç gibi sallanan kişi, ikili bir bilinç kazanır" (Chiang, 2015, s. 158) ve bu ikili bilinç belki de aşağıda söz edilecek olan zorlukların ve atalarından aldıkları kültürü devam ettirmelerinin nedenleri arasında sayılabilir.

Bu çalışma kapsamında, Anadolu'dan göç etmiş olan ilk mübadillerin çocuk veya torunları olan insanların hafızalarında çocukluk dönemine özellikle de bu dönemin müzikal ve oyun kültürüne dair izler aranmıştır. Mübadele çoğu bakımdan tarihçiler veya halkbilimciler tarafından ele alınsa da müzikal bakımdan ele alınması çok yeni bir durumdur. Büyük çoğunluğu günümüzde artık yetmişli yaşların sonunda olan mübadillerin, çocukluklarındaki oyun, tekerleme veya büyüklerinden duydukları ninnileri yeni kuşaklara aktarmamaktadırlar. Çalışma içerisinde Anadolu kökenli olup mübadele ile gitmiş olan kişilere günümüzde Yunan vatandaşı olsalar dahi tanımlarken Rum kelimesi tercih edilmiştir. Konuştukları dil ise Rumca olarak ifade edilmiştir. Mübadillerin müzikal kültürlerinin bir kısmında yönelik yapılan bu çalışma içerisinde Yunanistan'da yaşayan mübadiller ile görüşülmüş ve onların hafızalarında var olan çocukluk dönemlerine ait bellek araştırılmıştır. Bu çalışma da alan çalışmalarının yanında daha önceki arşiv ve bu belleği destekleyecek çalışmalarda olan bulgular varsa onlardan da faydalanılmıştır.

Mübadele ve Anadolu Rumları

Türkiye Cumhuriyeti ve Yunan Devleti arasında imzalanan karşılıklı nüfus değişim sözleşmesi çok farklı zümre ve gruplarda insanların hayatları direk veya dolaylı yönlerden etkilenmiştir. Yeni varılan bu vatan her şeyden önce barınma, yeni yerleşilen yerlere sosyo-kültürel uyum, yerleşik kültürlerle iletişim ve ekonomik sorunlar mübadillerin ilk karşılaştıkları sorunlardan olmuştur. İkamet yerlerini seçme şansı olmayan bu insanlar yeni vatanlarında devlet görevlilerinin kendilerine göstermiş olduğu yerlere yerleşmişlerdir.

“İskan, aynı zamanda mübadillerin toplumsal entegrasyonu ile doğrudan bağlantılıdır. Yeni yerleşilen yerlerde karşılaşılan ekonomik, sosyal ve kültürel şartlar, mübadillerin yeni vatanlarına uyum sağlama aşamasında olumlu ya da olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. (Goularas, 2012, s. 134)

Eğer yerleşilen yer Kozani'ye bağlı Kalamia veya Vathilakos gibi köylerse durum biraz daha mübadiller için iyi seyretmiştir. (Kalamia köyünün Türkçe adı “Kaleobası, Vathilakos'un Türkçe adı Keçiler”) (Güvenç, 2014, s. 82-83) Çünkü bu köyler eski Müslüman köyleri olduğundan nispeten oturmuş, yerleşim yeri olarak uygun olan ve içerisinde köy hayatına uygun evlerin bulunduğu yerlerdi. Bu tip köylerin yanında gelen mübadillerin barınmaları için hızlıca kent veya kasaba merkezlerine yakın olarak seçilmiş yerlerde kurulmuş köylerde mevcuttu. Örneğin Yanya'ya 10 km mesafede bulunan Anatoli bölgesi içerisinde kalan Bafra (Μπαφρα) ve Neokeseria (Yeni

Kayseri- Νεοκαισάρεια) bu tip köylerdendir. Bu tip hızlı yapılan köylerde barınmanın yanında su olmayışı bataklık civarında olması ve Anadolu'da alışılmış yaşam tarzına uygun olmayışı yeni bazı sorunları da mübadillerin hayatlarına eklemiştir. Mübadele toplamda aileler üzerinde derin izler bırakırken aynı zamanda bu aile grupları altında farklı sınıfların oluşmasına neden olmuştur. Yerleşilen şehir veya köylerde kadınlar, çocuklar ve erkekler yerel unsurlarla çok farklı kanallar üzerinden iletişime geçmiş ve bunun sonucunda mübadelenin alt grupları oluşmuştur. Kadınlar köy veya mahalle içerisinde daha eve bağlı ve Anadolu'dan getirilen kültürün hemen bütün etkilerini hissederek yaşarken, erkekler tarla veya çalıştıkları işyerlerinde bu yeni toplumla daha hızlı etkileşime geçebilmişler ve evdeki hayatlarının dışında daha farklı sosyal tabakalar ile iletişim kurabilmişlerdir. Bu alt gruplardan bir diğeri olan çocuklar ise doğdukları yer ile evlerde yaşanan kültürün farklılığını en çok yaşayan sınıf olmuştur. Evlerde konuşulan Türkçe ve yaşanan Anadolu geleneklerinin yanında okulda öğretilen Yunanca ve Yunan kültürü arasında kalan bu grup uyum noktasında diğer iki gruba nazaran daha rahat olsa da kendini kabul ettirmede benzer sorunları yaşamıştır. Çalışma dahilinde tespit edilen son alt grup ise Ermeni mübadillerdir. Çoğunlukla Rum Ortodoks olduklarını söyleyerek Yunanistan'a yerleşmiş olan Ermeni mübadillerin, mübadil nüfusuna oranla çok düşük sayıda olduğu düşünülmektedir. Çoğu köyde hiç Ermeni mübadil bulunmazken oldukları köylerde de bir veya iki aile olarak tespit edilmiştir. Bu insanlardan birisi olan Hristos Demircioglu, dedesinin Rum Ortodoks olduğunu söylediğini ve bunun sonucunda dedesinin Yunanistan'a geldiğini söylemiştir. Kendi aralarında Türkçe konuştukları için diğer mübadillerle anlaşmakta sorun olmadığını söyleyen Demircioglu, daha inandırıcı olmak içinde "Demirciyan" soyadını "oglu" olarak dedesi tarafından değiştirildiğini belirtmiştir. Bu alt gruplar mübadele ile oluşmuş ve süreç açısından devlet politikaları ile şekillenmiştir. Bu politika dâhilinde sunulan yeni yaşam tarzı veya tarzları bu grupları çoğu kere birbirinden uzaklaştırmış ve nesiller arasında farklı kültürlerin yaşanmasını hızlandırmıştır. Bu yeni yaşam tarzı yetişkinler üzerinde oldukça olumsuz sonuçları yanında getirirken bu süreçten etkilenen çocuklar da farklı şekillerle yıllara yaygın bir şekilde etkilenmiştir. Mübadelenin başından itibaren uzun süren gemi, tren ve kara yolculukları çok fazla çocuğun yollarda kaybına neden olmuştur. Hayatta kalabilen çocuklar ise büyüklerinin yaşadıkları her zorluğa şahit olarak bu zorlukları onlarla birlikte yaşamak zorunda kalmışlardır. Yunanistan'a varıştan itibaren temel gıda ve giyinme kısımlarında Yunan Hükümeti, Kızılhaç veya diğer misyonların yardımıyla erişebilen mübadil çocukların, en büyük sorunlarından birisi de eğitim olmuştur. Eğitimin birinci önceliği hiç kuşkusuz Anadolu kökenli Rumların çocuklarına modern Yunancanın öğretilmesi için önemli idi. Türkçe bilen mübadillerin dışında Anadolu Rumca

lehçelerini (Pontus veya Faraşa lehçeleri gibi) konuşan Rumların yeni vatanlarına uyumlarında dil hiç kuşkusuz çok önemli bir unsur olacaktır.

“Dil tartışmalarında “muhafazakârlar, eski Yunanca (katharevousa) ile pek çok benzerliği olan, inşa edilmiş, saflaştırılmış bir Yunan dili biçimini savunurken, liberaller, her eğitim düzeyinde bir ifade aracı olarak yerel, modern bir dil (demotiki) önerdiler” (Faas, 2011, s. 164).

Bu karmaşık durum içerisinde başlayan mübadil çocuklarının eğitim hayatı sıkıntılar ile devam etmiştir. Anadolu kökenli mübadillerin çocukları olarak Yunanistan da doğan, Anastasia Tolia (d.1941) ve Marika Lazaru (d.1936) köylerinde eğitim hayatlarının zorlu geçtiğini belirtmişlerdir. Her şeyden önce yokluk ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi değişken yapının kendilerini etkilediğini söylemişlerdir. Bunların yanında eğitim açısından en büyük sorun dil olmuştur. Evde Türkçe’den başka bir dil konuşulmaması okulda ise bu dilin yasak olmasının eğitimi ve okulu çok zor bir hale düşürdüğünü söylemişlerdir.

Görüşülen mübadil çocuklarından Sofronia Kapsoli (d.1950) bu durumu şöyle aktarmıştır. “*Anam ile babam ile dedem ile hep Türkçe konuşuyorduk, kardeşim ile okula gittik. Hoca bize saati okumayı öğretiyordu. Saat on bir diyecek ama Elenika (Yunanca) aklımıza gelmedi ama ikimizde bir demeyi*

Görsel 1: Anadolu'dan mübadele ile gelmiş bir aile (Amerikan Kızılhaç Fotoğraf Koleksiyonu, Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi, 1922) (Refugees from Asia Minor, 2021)

biliyorduk. Biz de mia mia dedik. Yani iki tane bir deyince hoca bize vurdu.” Görüşülen hemen yetmiş yaş civarı ‘Türkofon’ bütün mübadillerden benzer hatıralar duyulmuştur. Mübadelenin ilk yıllarında negatif şekilde ayrıştırılmalarına maruz kalmış olan mübadillerin, tamamı olmasa da bir kısmı Türkçeyi kimliklerinin bir parçası olarak görmüşler ve atalarının dil ve geleneklerini çocuklarına aktarmışlardır. Bazı mübadiller ise tam aksine Türkçeyi, Türk veya Müslüman olmakla bağdaştırdığı için hızlı bir şekilde Türkçe kelimeler barındıran olan soy isimlerini değiştirmişlerdir. Örneğin, görüşülen mübadillerden, Karagozoglou ailesinin soyadı daha sonra Yunanca karşılığı Mavromatidis olarak kullanmaya başladığını söylemiştir. Mübadiller maddi manevi Anadolu’da taşınmış oldukları bütün kültürel öğeleri çocuklarına aktarmaya çalışmışlardır. Bunlar sadece şarkı, türkü veya halk oyunları düzeyinde kalmamıştır. Örneğin mübadillerin en önemli kültürel öğeleri olan Karamanlıca (Karamanlidika, Καραμανλήδικα) denilen Yunan harfli Türkçe kitaplar bunların okunması ve yazılması hem Anadolu kökenli Rumların bellekleri için hem de kimliklerinin pekişmesi için önemli unsurlardan birisi olmuştur. “Karamanlidika terimi, Anadolu’da Türkçe konuşan Ortodoks Rumların yararına sunulan, Türk dilinde kaleme alınmış, ancak Yunan alfabesinin karakterleriyle yazılıp basılmış metin ve eserleri ifade eder” (Balta, 2018, s. 16). Bu dilde yazılmış eserler hala mübadileller tarafından saklanmakta ve muhafaza edilmektedir.

Mekân ve kimlik karmaşası içerisinde büyümüş olan ilk mübadil kuşaklar bu arada anne ve babalarından duydukları sözlü geleneği bazen olduğu gibi yaşarken bazı durumlarda ise melez bir şekilde yaşamışlardır. Özellikle yerli Yunanlılarla daha içli dışlı olan mübadillerin Türkçe konuşmayı daha hızlı terk ettikleri ya da günlük hayatta Yunanca kelimeleri daha hızlı kullanmaya başladıkları tespit edilmiştir. Anadolu Rumların bir kısmı Yunan kültürünü yaşarken bir yanda da kendi kültürlerini sonraki nesillere aktarabilmişlerdir. Tabi bu her mübadil için aynı oranda olmamıştır. Buradaki aktarımın nasıl olduğu sorulduğunda Marika Lazarou “*Nenem bana türkü söylerdi, bizi uyuturken söylerlerdi, bazen köyde çocuklarla oynarken bazı şarkılar söylerdik, ama anam küçük kardeşime uyuturken ninni söylerdi*” demiştir. Lazarou’nun sözlerinden hareketle, aslında bu öğrenmenin bilinçli öğrenmeden ziyade, çocukluk sürecinde kendi doğal sürecinde Anadolu’da bir köyde olduğu gibi bir çocuğun büyüklerinden duyarak öğrenmesidir. Çoğu insanda da olduğu gibi Marika Lazarou’da aynı sebepten yani araya giren uzun süreçten dolayı oyun şarkıları ya da ninnileri hatırlayamamıştır. Buna sebep olan şey kültürün devamlılığının olmayışıdır. Kendisi büyürken veya kardeşleri büyürken duyduğu ninni ve benzeri şeyleri kendi çocuklarına okumamıştır. Bu durumdan dolayı çok fazla Türkçe sözlü eser unutulmuştur. Saha çalışmalarında görüşülen insanlar bu eserleri hatırlayan son kuşak mübadiller olmuşlardır. Bu süreç içerisinde bazı adet ve gelenekler mübadil aileleri içerisinde

günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle çocuklar taban alındığında belki de en önemli gelenek unsurları çeşitli ninniler, bazı tekerlemeler ve oyuncaklar olmuştur. Anadolu'dan taşınan ninniler uzun yıllar yeni doğan nesillere okunmuştur. Neokeseria köyünden Maria Anastasiou (d.1938) (Evlenmeden önce soyadı Kalaycıoğlu) kayınvalidesinden ninnileri öğrendiğini belirtmiştir. Fakat zaman içerisinde kullanmadıkları için unuttuğunu söylemiştir. “*Evvel gurbetlik varidi. İş çok idi. Kulak vermiyorduk ne söylüyorlar. Aklımıza gelmiyordu dinleyelim. Kaynanam türkü söyleyinçe yoldan geçenler dinlerdi*” Daha sonra kaynanasından öğrendiği ninniyi söyleyen Anastasiou sadece iki kıtanın aklına geldiğinin diğer sözlerini hatırlamadığını söylemiştir.

Bu sözleri ezberleyen bir diğer kişide torunu küçük Maria Anastasiou (büyükannesi ile aynı ada sahip) olmuştur. Sözleri anlamayan beş yaşındaki Maria büyük annesinin kendisine uyurken bu ninniyi söylemesini sevdiğini

Görsel 2: Yunanistan doğumlu ilk kuşak mübadiller, Ağırnaslı Gavril Arapoglou ve Ailesi, (Alexandros Yordanidis Arşivi)

söylemiştir. (Bknz. Nota-4)* Artık Türkçeyi atalarından duyma şansı olan son kuşak mübadil torunları, anlamasa da Türkçe sözleri kısmen ezberleyebilmektedir. Kozani'ye bağlı olan Kalamia köyünde yaşayan Yalova kökenli Dimitris Dagioglou (d.1953) köyde önceden yaşlıların Türkçe ninni söylediklerini şu şekilde ifade etmiştir. “*Nenem bize hep Türkçe ninni okudu, çok*

* Bu ninninin sözleri bakımından bir varyantını, Saim Örnek 2015 yılında hazırlamış olduğu “Karamanlı Mübadil Halk Kültürü Bağlamında Neokeseria Köyünde Geçiş Törenleri” adlı yüksek lisans çalışması dâhilinde derlemiştir. (Örnek, 2015, s. 156)

çocuk vardı biz yatağa girdiğimiz de bize söylerde dandini dandini diye ama hiç hatırlamıyorum şimdi, çok küçük idik” Dagioglou sözleri çok hatırlamasa da görüşme sırasında mırıldandığı melodi Anadolu’da çok sık duyulabilen “Dandini Dandini Dastana” isimli hicaz ninninin melodisi olmuştur. Ninesinin “*Dandini dandini dastanım / Gel benim toramanım*” diye kendilerine ninni söylediğini ifade eden Dagioglou diğer sözleri hatırlayamamıştır. Doğan Kaya ninnileri tanımlarken “Anne ile çocuğun ahengini, birliğini, yakınlığını ve uyumunu sağlayan” (Kaya, 2014, s. 407) şeklinde nitelendirmesi önemlidir. Mübadiller anlamında bakıldığı zaman yeni vatanlarında duydukları Yunancanın yanında eski vatanlarına ait olan dillerde duydukları ilk sözler bu ninniler olmuştur. Saha çalışmalarında Yunanistan’da mübadiller tarafından okunan son tekerleme ve ninniler derlenmiştir. Derlenen ilk iki eser tekerleme olarak söylenmiştir. Bu tekerlemelerden “Cucu Mama İster” (Bknz. Nota-2) Yunanistan Büyük Musiki Kütüphanesinde yapılan derleme çalışmalarında derlenmiştir. (Σύλλογος Οι Φίλοι της Μουσικής μεγάλη Βιβλιοθήκη της ελλάδας)* Bu tekerlemenin geçtiği diğer bir çalışmada Metin And’ın *Oyun ve Bugün kitabı* olmuştur. Ermeni kadınların yağmur yağdırmak için belli bir ritüel eşliğinde bu dörtlüğü okuduğunu belirtmiştir**. Bu bilgileri Ermeni Etnograf Vard Bdoyan’ın “Hay zoğovrdakan xağer” adlı kitabından aktaran And, bu tekerlemenin şarkı gibi okunduğuna değinmiş fakat melodisi üzerine bilgi aktarmamıştır. (And, 2007, s. 337) Diğer tekerleme ise anne tarafı Kütahyalı bir Ermeni aileden gelen ve baba tarafından Adanalı bir Rum aileden gelen Sofi Kioskeroglou (d.1991) tarafından söylenmiştir. (Bknz. Nota-1) Annesinden öğrendiğini söylediği bu tekerleme ilginç örneklerden bir tanesidir. Baba tarafından Türkçe konuşanın kalmadığını söyleyen Kioskeroglou’nun annesinin çok iyi Türkçe konuştuğunu ve kendisinin Türkçeyi annesinden ve özel ders alarak öğrendiğini söylemiştir. Yunanistan’da Türkçe konuşan Ermenilerin bir kısmı mübadele zamanı Ortodoks Rum olduklarını söyleyip mübadeleye tabii tutulup Yunanistan’a yerleştirilmişlerdir. Bunun sonucunda bazı Ermeni aileler Türkçe sözlü geleneklerine Türkçe konuşan diğer Rum komşuları ile devam etmişlerdir.*** Türkçe sözlü Ninni kelimesinin içerisinde geçtiği tek eser Neakeseria köyünden Stavroula Karadoniou’dan derlenmiş olan “*Bebek beni del’eyliyor*”**** adlı ninni olmuştur. (Bknz. Nota-5) Diğer

* *Xhanti’ye bağlı Mandra köyünde, Ifogenia Stavraki, Kıryakoula Çapatoli, Marina Bakalapoulo, Polimmia Mihalisli tarafından okunmuştur. Derleyen, Youli Bayetakou, Roe Sotiropoulou. Derlenme tarihi 14.12.2000 Eser derlenmiştir fakat notası olmadığı için notaya alınmıştır.*

** *Metin And’ın kitabında aktardığı tekerleme de sözler şu şekildedir. “Cici mama ister / Gökten bulutlar ister/ Cici Mama ne ister/ Allah’tan yağmur ister” (And, 2007)*

*** *Yanya’da bulunan Bafra köyünde yaşayan aslen Kayseri kökenli Ermeni bir aileden gelmekte olan Hristos Demircioglu ve ailesi bu tip ailelerden olup günümüzde hala Türkçe konuşmaya devam etmektedirler.*

**** *Bu ninninin notası daha önce 2020 yılında Mehmet Söylemez tarafından yazılmış olan “Yitik Vatann Türküleri” adlı kitap yayımlanmıştır. (Söylemez, 2020, s. 159)*

bir ninnide Niğde - Çarıklı kökenli olan Thanasis Papanikolau tarafından söylenmiştir. (Bknz. Nota-3) Türkçe konuşan atalarından bu ninniye öğrendiğini söyleyen Papanikolau'nun söylediği ninni Türkçe-Rumca karışıktır.

Görsel 3: Sol fotoğrafta Vagellis Prodromuos tarafından yapılmış olan Karagöz adı verilen oyuncak ile. Sağ tarafta ise orijinalin yanında Türkiye’de yapılmış Karagöz.

Bir çocuk için belki de en önemli şeylerden biri oyuncaklarıdır. Profesyonel olmasa da bazı oyuncak türleri sonraki nesillere aktarılabilmiştir. Müzikal belleğin yanında bazı zanaatlarda babadan oğula geçmiştir. Kayseri kökenli olan Vagellis Prodromou (d.1934) babasından öğrendiği oyuncak yapımına hala amatör olarak devam etmektedir. Nasıl bu oyuncacı yapmaya başladığı sorulduğunda şunları söylemiştir. “*Bir gün okuldaydık, kimse o zaman bilmiyordu bunu (oyuncağı) sonra babam bize okula getirdi. Çok sevindik sonra herkese dağıttı, yapmasını öğretti. Ben de babam da satmadık, sadece köyün çocukları için yaptık.*” Anadolu’da “Cambaz”^{*} denilen ve yaygın olarak görülen bu oyuncacığın mübadiller arasında başka yapımcısına rastlanmamıştır. Oyuncağı hatırlayan mübadiller olsa da yapım şekilleri konusunda Prodromou dışında bilen bir mübadile rastlanmamıştır. Oyuncağı yaparken herhangi bir şema veya plan kullanıp kullanmadığı sorulduğunda, babasının öğrettiği gibi bir adam çizdiğini söylemiştir. Malzeme olarak sadece ağaç ve bıçak kullanarak yaptığını belirtmiştir. Testere çok kullanmadığını ağacın kolay kesildiği için bıçak kullandığını belirtmiştir. Malzeme olarak çoğunlukla kavak ağacı (bunlar özel kesilmiş ağaçlar değil meyve kasası olarak kullanılan

^{*} Metin And, “Oyun ve Büğü” kitabında Karagöz ve Karagözcülük üzerine durmuş, bunun yanında geleneksel kukla kültürü üzerine de bilgiler vermiştir. (And, 2007, s. 56, 103, 129, 234, 236, 338, 340, 388)

ve atıl kalmış malzemeler) veya kontrplak kullandığını söylemiştir. Yaptığı oyuncakları hiçbir zaman satmadığını söyleyen Prodromou sadece köye çocukları için veya isteyenler olunca yaptığını belirtmiştir. Hareketli bir oyuncak olan Karagöz için kullanılan iplerin çok ince olmaması önemlidir. İpler oyuncak hareket ederken arada oluşan gerginliği kaldırabilmelidir. İplerde takıldıktan sonra çitaları yanlardan sıkarak Karagözün yukarı aşağı veya takla atarak yaptığı hareketleri görmek mümkün olabilmektedir.

Görüşülen mübadiller oynanan oyunlar ve söylenen ninnilerin çok az bir kısmını hatırlamışlardır. Karagöz isimli oyuncakın eşliğinde bazı şarkıların söylendiği (tekerlemede olabilir) ifade edilse de maalesef sözler hatırlanamamıştır. Söylenen ninni ve tekerlemeler ise artık günümüzde söylenmemektedir. Sadece mübadil çocuk veya torunlarının akıllarında kalmış olan ve günümüzde onlar dışında bilinmeyen eserlerdir.

Sonuç

Türk ve Yunan devletleri arasında imzalanan bir sözleşme ile sayıları bir buçuk milyona yakın insanın hayatı hızlı bir değişime uğramıştır. Dört yıl içerisinde biten mübadele sürecinde, insanların fiziksel olarak göçleri bu süreç içerisinde bitmişse de ruhi olarak çok uzun yıllara yayılmıştır. Başından itibaren sorunlu bir şekilde başlayan bu süreç öncelikle bir Anadolu diasporasının oluşmasına yol açmıştır. Yeni vatana yerleşim sonrasında ise erkekler, kadınlar, çocuklar ve Ermeni mübadiller bu diasporanın alt gruplarını oluşturmuşlardır. Daha dışa dönük yaşayan erkekler farklı bir mübadele süreci geçirirken, Türkçeden başka dil bilmeyip yerleştirildikleri köy veya kenar mahallelerde yine kendileri gibi Türkofon komşularıyla Türkçe konuşan kadınlar ve yaşlılar için mübadele çok farklı bir seyir göstermiştir. Bu alt gruplar içerisinde çocuklar belki de bu süreci en farklı geçiren insanlar olmuşlardır. Mübadelenin başından itibaren bütün sürece tanık çocuklar, evde yaşanan Türkçe kültür ile okulda ve sosyal hayatta öğretilen Yunan kültürü arasında kalmışlardır. Günümüzde yaşı yetmişe yaklaşan hemen bütün Türkçe konuşan mübadillerin torunları olan kişilerin okul hayatlarında Türkçe konuştukları için yaşadıkları olumsuzluklara dair anılar dinlemek mümkündür. Tabii bu insanların daha sonraki dönemlerde konuştukları dil yüzünden yaşadıkları da yine hatıraların içerisinde geniş bir yer tutmaktadır. Yaşanılan olumsuzluklara rağmen bu insanlar atalarından aldıkları çok farklı kültürel kodları günümüze kadar getirebilmişlerdir. Atalarından onlara miras kalan bu bellek içerisinde müzik önemli unsurlardan bir tanesidir. Görüşülen mübadillerin çocuk ve torunlarının Türkçe bilmemesi bu kültürü tehlike altına sokmaktadır. Maalesef sonraki nesillerin bu kültürü bilmesi çok mümkün durmamaktadır. Bu durumdan dolayı bu çalışmada mübadillerin Anadolu'dan getirdikleri oyuncak, tekerleme ve ninnilerin tespiti üzerine bir

alan araştırması yapılmış ve derlemeler yapılmıştır. Kayseri, Niğde, Uşak, Adana kökenli bu insanların hafızalarında ninni ve tekerlemeler en az hatırlanan müzikal bellek unsuru olmuşlardır. Çok küçük yaşlarda duydukları ninni veya tekerlemeleri yıllardır duymamaları bu unutkanlığın başlıca nedeni olarak tespit edilmiştir. Bunun dışında çoğunun anne ve babalarının çok ağır şartlarda yaşamak zorunda kalmaları ve ağır işler yapmaları kültürün aktarımında en büyük engel olarak öne sürülen nedenlerden olmuştur. Derlenen ninnilerden sadece Niğde ili Çarıklı köyü kökenli Thanasis Papanikolau tarafından söylenen ninni Türkçe-ve Rumca karışık okunmuştur. “Bebek beni del'eyleyor” adlı ninni ise Kayseri kökenli Stavroula Karadoniou tarafından okunmuştur. Karadoniou tarafından okunan ninni ise “Deveyi deveye çattım” türküsünün aslında bir varyantıdır. “Dendini dendini Den Bunu” adındaki ninni ise Kayseri kökenli Maria Anastasiou tarafından okunmuştur. Bu çalışma ile akıllarda kalan son çocukluğa dair hatırlar, özellikle de müzik ile ilgili hatıralar derlenmeye çalışılmıştır. Yıllardır oynanmayan oyuncaklar veya söylenmeyen ninniler aslında çok daha büyük bir hafızanın belki de son kalıntılarıdır. Günümüzde Türkiye’de çok sık karşımıza çıkan “Dandini dandini dastana” adlı hicaz makamında söylenen ninninin varyantları olan ve benzer sözlerle başlayan ninniler bunun yanında günümüzde hala Türkiye’de de olan oyuncakların varlığı, bu iki kültürün yakınlığı konusunda çok önemli ipuçları vermektedir. Çalışma neticesinde yapılan bu derlemelerin alan içerisinde yaygınlaştırılması yok olmak üzere olan mübadil kültürünün daha net bir durumunun ortaya konması bakımından ve iki ülkenin kültürel ortaklıklarının daha iyi anlaşılması için önemli olacaktır.

Nota-1

YUS YUS DEVESİ

YUS YUS DE VE Sİ DE VE LE RE HI NE Sİ
 YA RU SA LE ME GE DE Sİ A NA Sİ NA YU ZUK GE TI RE Sİ
 O NU DA YOL DA DÜ ŞÜ RÜ P GE LE Sİ

YUS YUS DEVESİ
 DEVELERE BÖNESİ
 ANASINA YUZUK GETİRESİ
 ONU DA YOLDA DÜŞÜRÜP GELESİ

Nota-2

CUCU MAMA İSTER

CU CU MA MA NE İS TER AL LAH TAN YAĞ MUR İS TER
DO LAP TAN EK MEK İS TER CE Bİ DEN PA RA İS TER

CUCU MAMA NE İSTER
ALLAHLAN YAĞMUR İSTER
DOLAP TAN EKMEK İSTER
CEBİ DEN PARA İSTER

Nota-3

DENGİLE MANAM DENGİLE

DEN GİL DEN GİL DOSTA NA FON DU VOŞK NI DU TA NA DE ÇA KA TU SU DE RE
DEN Gİ LE MA NAM DEN Gİ LE HOP PA LA MANAM HOP PA LA DEN GİL DEN GİL DOSTA NA
TANA GİR Dİ BOS TA NA DENGİ LE MA NAM DEN Gİ LE HOP PA LA MANAM HOP PA LA

DENGİL DENGİL DOSTANA
FON DU VOŞKINI DU TANA
DEÇA KATU SU DERE
DENGİLE MANAM DENGİLE
HOPPALA MANAM HOPPALA

DENGİL DENGİL DOSTANA
TANA GİR Dİ BOSTANA
DENGİLE MANAM DENGİLE
HOPPALA MANAM HOPPALA

DENGİL DENGİL DAY BUNU
HANI BUNUN ANASI
DENGİLE MANAM DENGİLE
HOPPALA MANAM HOPPALA

* *Pon du voskini du tana:* Dana nerede otlatıyorlar mı?

* *Deça katı su dere:* Orada aşağıda (derede) otlatıyorlar

* *Manam:* Anam

Nota-4

DENDİNİ DENDİNİ DEN BUNU

DEN Dİ Nİ DEN Dİ Nİ DEN BU NU E ĞER LEN MİŞ AT BU NU
 E ĞE RE SİĞ MAZ GOT BU NU VUR HA LA YAK ET BU NU
 DEN Dİ Nİ DEN Dİ Nİ DES TA NA DA NA LAR ĞİR MİŞ BOS TA NA
 DA NA YI HI ÇAK LA DİM ĞE Lİ Nİ KÜ ÇAK LA DİM

DENDİNİ DENDİNİ DEN BUNU
 EĞERLENDİŞ AT BUNU
 EĞERE SİĞMAZ GOT BUNU
 VUR HALAYIK ET BUNU
 DENDİNİ DENDİNİ DASTANA
 DANALAR ĞİR MİŞ BOSTANA
 DANAYI BİÇAKLADIM
 GELİNİ KUCAKLADIM

Nota-5

BEBEK BENİ D EL'EYLİYOR

BE BEK BE Nİ DEL EY Lİ YOR BE BE ĞİM ÖY
 BE BE Ğİ Mİ SÜ TA NA LAR BE BE ĞİM ÖY
 YUVART AN DE DEŞ Tİ DE DİM TAN MEN Nİ NEMEN Nİ Nİ VAY BE BEK MEN Nİ
 BE BE Ğİ Mİ A LARDA Ğİ BEK MEN Nİ NEMEN Nİ Nİ VAY BE BEK MEN Nİ

BEBEK BENİ DEL'EYLİYOR BEBEĞİM ÖY
 YUVARTAN DE DEŞTİ DE DİM TAN MEN
 Nİ NEMEN Nİ Nİ VAY BEBEK MEN Nİ
 BEBEĞİMİN KUTANALAR BEBEĞİM ÖY
 BEBEĞİN LARDA Ğİ BEK MEN Nİ NEMEN Nİ Nİ VAY BEBEK MEN Nİ

Kaynakça

- A And, M. (2007). *Oyun ve Bügü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arı, K. (2000). *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Balta, E. (2018). *Karamanlıca Kitaplar Çözümlemeli Bibliyografya Cilt I: 1718 - 1839 = Karamanlidika Bibliographie Analytique Tome I: 1718 - 1839*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Chiang, Y. (2015). *Kültürel Kimlik üzerine Diasporik Kuramsallaştırma Paradigması*. M. A. Yolcu (Dü.) içinde, *Diaspora ve Kimlik* (S. Köse, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Clifford, J. (2015). *Diasporalar*. M. A. Yolcu (Dü.) içinde, *Diaspora ve Kimlik* (M. A. Yolcu, Çev., s. 5-69). Konya: Kömen Yayınları.
- Faas, D. (2011). *Between ethnocentrism and Europeanism? An exploration of the effects of migration and European integration on curricula and policies in Greece*. *Ethnicities*, 11(2), 162-183.
- Goularas, G. B. (2012). *1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik Kültürlerinin Yaşatılması*. *Alternatif Politika*, 129-146.
- Güvenç, S. (2014). *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.
- Kaya, D. (2014). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Örnek, S. (2015). *Karamanlı Mübadil Halk Kültürü Bağlamında Neokesaria Köyünde Geçiş Törenleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniv. SBE. Türk Halkbilimi ABD. .
- Refugees from Asia Minor. (2021, Mart 6). United States Library of Congress: <https://www.loc.gov/item/2010650530/> adresinden alınmıştır
- Safran, W. (2015). *Diasporaların Karşılaştırılması ve Yapısal Çözümlemesi*. M. A. Yolcu (Dü.) içinde, *Diaspora ve Kimlik* (M. E. Dede, Çev., s. 95-132). Konya: Kömen Yayınları.
- Söylemez, M. (2020). *Yitik Vatanın Türküleri*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Yılmaz, A. (2017). *Mübadillerin Kültürel Mirası*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

Kaynak Kişiler

- Prodromou, Vagellis (2018) *Yanya-Neokesaria, 1934*. Ailesi Kayseri kökenli, Emekli. (Mehmet Söylemez'in 09.05.2018 tarihinde Neokesaria' da Vagellis Prodromou ile gerçekleştirdiği görüşme notları M.S özel arşivindedir)
- Anastasiou, Maria (2018) *Yanya-Neokesaria, 1938*. Ailesi Kayseri kökenli, Ev hanımı. (Mehmet Söylemez'in 05.12.2018 tarihinde Neokesaria' da Maria Anastasiou ile gerçekleştirdiği görüşme notları M.S özel arşivindedir)

- Karadoniou, Stavroula (2018). Yanya-Neokesaria, 1938. Ailesi Kayseri kökenli, Ev hanımı. köyde hikâye ve eski türküleri bilen ikinci kuşak mübadil. . (Mehmet Söylemez'in 05.12. 2018 tarihinde Neokesaria' da Stavroula Karadoniou ile gerçekleştirdiği görüşme notları M.S özel arşivindedir)
- Papanikolau, Thanasis (2018, 2019). Atina, 1964. Araştırmacı-Yazar, Niğde – Çarıklı kökenli mübadil. (Mehmet Söylemez'in 10.1.2019 tarihinde Atina'da Thanasis Papanikolau ile gerçekleştirdiği görüşme notları M.S özel arşivindedir)
- Kioskeroglou, Sofi (2019). Atina, 1991. Öğretmen, Müzisyen. Anne tarafından Uşaklı Ermeni , baba tarafından Adanalı Rum. (Mehmet Söylemez'in 19.2.2019 tarihinde Arta'da Sofi Kioskeroglou ile gerçekleştirdiği görüşme notları M.S özel arşivindedir)